

Robert Stefanicki¹

Konstytucyjna ochrona praw podstawowych w Indiach. Wybrane zagadnienia

Streszczenie

Zajęcie się tytułową problematyką nie było przypadkowe. Indie to kraj wielokulturowy, cechujący się dużymi kontrastami społecznymi, ekonomicznymi ich obywateli. Przewyciężenie tych różnic, blokujących zmiany idące w kierunku demokratycznego systemu, jest niezwykle trudne. Scałające funkcje wypełnia Konstytucja, uchwalana zaraz po odzyskaniu niepodległości, a zwłaszcza czyniony z niej użytek w orzecznictwie sądów najwyższych. Chociaż aktywizm sędziowski wykracza poza ramy prawne mu wyznaczone, to jednak pozostaje systemem jurydycznym przesiąkniętym ideą egalitaryzmu i słuszności w prawie.

Słowa kluczowe

Prawa podstawowe, prawo do życia, godność, prawo do równości, zakaz dyskryminacji, skarga w interesie publicznym, jurysdykcja SN Indii i stanowych.

1. Wprowadzenie

Współczesne Indie reprezentują największą demokrację na świecie, jak zauważa się z jednolitym obrazem jedności w różnorodności niespotykanej nigdzie indziej. Zaliczane są do państw o najbardziej zbliżonym do demokratycznego systemu rządów w rozumieniu zachodnioeuropejskim². Przy tym źródłem takiego usytuowania jest nie tylko sama Konstytucja, jako nadrzędny akt prawny, ale to jak wzorzec konstytucyjny jest stosowany dosłownie na co dzień. Istotne, świadczące w pewnym sensie

---

¹ Prof. dr hab. Robert Stefanicki, Instytut Prawa Cywilnego, Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego.

² Zdaniem M. Twain'a (M. V. Naidu, Make India Vishwaguru again, The Indian Express z dnia 5 września 2018 r.) Indie są kolebką ludzkości, kolebką ludzkiej mowy, matką historii, babcią legend i prababką tradycji. Nasze najcenniejsze i najbardziej pouczające materiały w historii ludzkości są cenione tylko w Indiach. K. Mroziewicz (Państwo świętych byków, Warszawa 2014, s. 34) podnosi, że „pierwszą globalizacją w historii człowieka była prawdopodobnie globalizacja indyjska”: „mamy miliony bajecznie bogatych ludzi i bajecznie wielką liczbę ludzi ubogich”.

o oryginalności omawianego systemu, jest to, że problemy z dziedziny ochrony praw podstawowych człowieka³ są rozwiązywane przez judykaturę bezpośrednio na jej podstawie⁴, a także akty szczególne korzystające z domniemania godności. Konstytucja Indii przyjęta zaraz po odzyskaniu niepodległości⁵ zakłada rozwój Indii w kierunku zbudowania suwerennej, świeckiej i demokratycznej republiki⁶ zapewniającej wszystkim jej obywatelom wolność, równość i sprawiedliwość w obu jej wymiarach, a więc porządek eliminujący społeczne i ekonomiczne różnice, które blokowały jej rozwój w przeszłości⁷. Kształtowanie nowoczesnego modelu państwa jest tutaj znacznie utrudnione, zważywszy na zakorzenione historyczne nierówności społeczne, silne pozostałości kastowego systemu oraz występowanie ekonomicznych i kulturowych przeszkód na drodze do równości.

2. Prawo do równości. Niedotykalnych nie można stawiać poza hinduizmem⁸

Gwarantowane konstytucyjnie prawa podstawowe i wolności zawarte zostały w części III Konstytucji. Jednym z głównych filarów demokratycznego społeczeństwa – zasadę równości wysławia art. 14 Konstytucji. Stanowi on, że państwo nie odmówi nikomu równości wobec prawa lub równej ochrony prawa w obrębie terytorium Indii. W organicznym związku z treścią cytowanego przepisu pozostaje art. 15 stanowiący o zakazie dyskryminacji ze względu na religię, przynależność kastową, płeć lub miejsce urodzenia⁹. Postanowienia niniejszego przepisu nie ograniczają

³ Można tu wyróżnić następujące elementy: 1) państwo samo ma się powstrzymać od ingerencji w sferę praw i wolności jednostki, zapewnić ich poszanowanie; 2) państwo ma obowiązek zapewnić skuteczną ochronę praw i wolności jednostek przed własnymi funkcjonariuszami i przed naruszeniami innych jednostek; 3) gdy państwo ingeruje w sferę praw i wolności jednostki, to winno przestrzegać pewnych zasad i dbać, aby nie doszło do nadmiernej intensywnej ingerencji, T. Długosz, *Kompetencja w publicznym prawie gospodarczym*, Warszawa 2021, rozdział V § 2. Wykonywanie zadań publicznych i prawa podstawowe.

⁴ A. Michałak, *Aktualne problemy ochrony praw człowieka w Indiach – orientacja seksualna i tożsamość płciowa*, Gdańskie Studia Azji Wschodniej 2015, nr 7, s. 121 i n. oraz powołana przez Autorkę literatura.

⁵ Uchwalona przez Zgromadzenie Konstytucyjne w dniu 26 listopada 1949 r., weszła w życie w dniu 26 stycznia 1950 r.

⁶ A. Verma, *Wpływ skargi w interesie publicznym na rewolucję sądowniczą w Indiach*, *Palestra* 1997, nr 7–8, s. 116.

⁷ Zob. tekst preambuły, który wyznacza kierunek interpretacji.

⁸ M. Gandhi.

⁹ Zob. sprawy *Video Electronics Pvt. Ltd. przeciwko State of Punjab*, AIR 1990 SC 820, *Prem Chand Somchand Shah przeciwko Union of India*, AIR 1991, 2 SCC 48, *Narma-*

uprawnień organów państwa do wydania przepisów szczególnych mających na celu poprawę sytuacji dowolnej upośledzonej, społecznej lub edukacyjnej grupy obywateli, jak też kast lub grup etnicznych wyszczególnionych w Załączniku.

Szerokie ujmowanie w drodze wykładni i stosowania komponentów równości w Indiach wpisuje się też w systemy konstytucyjne innych państw demokratycznych i akty prawa międzynarodowego, których Indie są stroną. Przy tym współcześnie równość pojmowana jest nie tylko formalnie. Chodzi tutaj o zabezpieczenie rzeczywistej równości. Konstytucja dopuszcza tzw. dyskryminację wyrównawczą¹⁰, określaną także jako dyskryminacja pozytywna, upoważniająca władze państwowe do zapewnienia rozwoju każdej społecznie lub edukacyjnie upośledzonej grupie obywateli. Warunkiem zastosowania niniejszego mechanizmu jest opieranie dyferencjacji na zrozumiałej cesze wyróżniającej osoby lub grupy od innych. Przy tym cecha wyróżniająca pozostawać ma w racjonalnym związku z celem, który ma zostać osiągnięty przez dyskryminację pozytywną¹¹. Najczęściej chodzi tutaj o wyrównywanie szans, równy dostęp do wymiaru sprawiedliwości i podejmowania decyzji przez uzyskanie dostatecznych informacji.

Do problemów gwarancji konstytucyjnych w zakresie równego traktowania każdej jednostki i zakazu dyskryminacji odniósł się Parlament Europejski w projekcie Rezolucji w sprawie nowelizacji ustawy o obywatelstwie indyjskim z 2019 roku¹². Według oceny dokonanej przez Parlament nowelizacja tego aktu prawnego umożliwi przyspieszenie procedury udzielania obywatelstwa indyjskiego niektórym mniejszościom religijnym, które uciekły z sąsiednich państw przed prześladowaniem i nie posiadają stosownych dokumentów. Organ ten jednocześnie uznaje, że przyspieszone przyznawanie obywatelstwa osobom z krajów wymienionych w ustawie ma charakter wybiórczy. Nie obejmuje ona swym zakresem przedstawicieli większości muzułmańskiej, w tym lankijskich Tamilów stanowiących największą grupę uchodźców w Indiach, zamieszkałych od ponad 30 lat w tym kraju. Rozwiązanie to – zdaniem Parlamentu – jako

---

da Bachao Andolan (III) przeciwko State of Madhya Pradesh, AIR 2011 SC 1989, Rajasthan State Industrial Development and Investment, AIR 2013 SC 1226, State of Uttar Pradesh przeciwko Dayanand Chakrawarty, AIR 2013 SC 3066.

¹⁰ O warunkach jej zastosowania stanowi art. 16 Konstytucji. Por. jednak uwagi o dyskryminacji odwróconej R. A. A b e y r a t n e, Privileging the Powerful: Religion and Constitutional Law in India, *Asian Journal of Comparative Law*, 13 (2018), s. 328 i n., K. V. R e d d y, *Minority Educational Institutions*, S. C h o u d h r y, M. K h o s l a, P. B. M e h t a (red.), *The Oxford Handbook of the Indian Constitution*, OUP 2016, s. 578.

¹¹ Zob. art. 15(4) Konstytucji.

¹² 2020/2519 RSP z dnia 22 stycznia 2020 r.

że ma charakter dyskryminujący, pozostaje w sprzeczności z gwarancjami określonymi art. 14 Konstytucji Indii. W Rezolucji zwrócono też uwagę na to, że znowelizowane przepisy niniejszej ustawy pozostają w kolizji z aktami prawa międzynarodowego, w tym Powszechną Deklaracją praw człowieka, Międzynarodowym paktem praw obywatelskich i politycznych oraz Międzynarodową Konwencją w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji rasowej. Jako że Indie są stroną wskazanych aktów, powinny respektować zakaz dyskryminacji ze względu na pochodzenie etniczne, rasę lub religię. W Rezolucji stwierdza się ponadto, że treść znowelizowanych przepisów indyjskiej ustawy, jak i wywołane przez nią z jednej strony reakcje społeczne, z drugiej zaś akty przemocy policji i prorządowych ugrupowań stanowią jawne naruszenie praw człowieka mieszkańców Indii oraz krajów sąsiadujących. W tej sytuacji Parlament Europejski wzywa rząd Indii do natychmiastowego podjęcia dialogu z poszczególnymi grupami społecznymi oraz do uchylecia dyskryminacyjnych zmian. Niniejszy organ UE ma nadzieję, że Sąd Najwyższy Indii dokona przeglądu ustawy i przeanalizuje ją pod kątem zgodności z Konstytucją Indii i z międzynarodowymi aktami praw człowieka.

3. Skarga w interesie publicznym jako sprawdzian funkcjonowania prawa

Sąd Najwyższy Indii korzystając ze środków przewidzianych art. 32 i 226 Konstytucji wielokrotnie odnosił się do potrzeby szczególnej, wyrównawczej ochrony słabszych jednostek¹³. W argumentacji na rzecz rozstrzygnięcia sporu w sprawie SP Gupta¹⁴ wypowiadał się m.in. sędzia P. N. Bhagwati¹⁵ w następujący sposób: można przyjąć jako dobrze ustalone, że gdy krzywda prawna lub szkoda jest wyrządzona osobie lub okre-

¹³ Zdaniem A. Vermy (Wpływ skargi..., s. 121) prawo zwracania się do Sądu Najwyższego Indii nadane art. 32 jest prawem gwarantowanym ustawą zasadniczą i ma tę samą wagę jak inne postanowienia konstytucyjne dotyczące praw i wolności podstawowych. W orzecznictwie SN Indii trafnie zwrócono uwagę na to, że sprawiedliwe traktowanie obywateli wymusza tłumaczenie się administracji ze sposobu wykonywania przez nią powierzonej kompetencji. Niezbędną wagę przypisuje się uzasadnieniom decyzji, które rzutują na pozycje strony, szerzej M. C. Sharma, Law, Justice and Judicial Power: Justice P. N. Bhagwati's Approach Festschrifts 2961. In Praise of Lifting the Floodgates – An Australian Tribute to P.N. Bhagwati. The Hon Michael Kirby AC CMG OakBridge Publishing 2019, s. 9.

¹⁴ Przeciwno Union of India i inni, AIR 1982 SC 149.

¹⁵ Na temat dobrze pojętej aktywności sędziowskiej w wydaniu P. N. Bhagwati, Law, Justice..., s. 1 i n.

ślonej klasie osób z powodu naruszenia jakiegokolwiek prawa konstytucyjnego, ustawy czy, gdy jakkolwiek ciężar jest nakładany lub następuje bezprawne obciążenie, to taka osoba lub określona kategoria osób z powodu ubóstwa, bezradności, niepełnosprawności, znajdowania się w niekorzystnej sytuacji społecznej lub ekonomicznej nie jest w stanie zwrócić się do Sądu o zadośćuczynienie. Zgodnie z ideą solidaryzmu społecznego każdy członek społeczeństwa może i powinien wnieść skargę o wydanie nakazu lub pisma w Sądzie Najwyższym zgodnie z art. 226 w przypadku naruszenia któregoś z podstawowych praw takiej osoby, jak również określonej kategorii osób, aby w ten sposób umożliwić dochodzenie sądowego zadośćuczynienia za krzywdę prawną lub szkodę jej wyrządzoną. Przenosząc konstrukcję dyskryminacji wyrównawczej na grunt europejski, również w prawie unijnym takie mechanizmy są wprowadzone w celu ochrony słabszych uczestników obrotu, zwłaszcza grup konsumentów odstających od wysoko ustawionej poprzeczki dla przeciętnego konsumenta ze względu na usprawiedliwiony okolicznościami brak doświadczenia, wiedzy, niedorozwój umysłowy lub warunki środowiskowe i ekonomiczne¹⁶.

4. Ochrona życia i wolności osobistej

Kluczowe funkcje w urzeczywistnianiu podstawowych praw wypełnia art. 21 Konstytucji Indii. Stanowi on, że nikt nie będzie pozbawiony życia lub wolności osobistej z wyjątkiem okoliczności zgodnych z procedurami ustanowionymi przez prawo. Pod skromną, językową formułą wskazanego artykułu sądownictwo Indii wypracowało bardzo bogatą treść w drodze dynamicznego ustalania treści zwrotu prawa do życia i wolności osobistej z zastrzeżeniem ustawowych ograniczeń. Z judykatów wydawanych, zwłaszcza przez Sąd Najwyższy Indii wynika, że prawo do życia definiowane jest przez pryzmat wartości uosabianej w każdej jednostce, a więc jako coś więcej niż zwykłe przeżycie lub pejoratywnie weryfikowana wegetacja. Obejmuje ono zabezpieczenie niezbędnych do życia po-

---

¹⁶ Zob. dyferencjację modelu konsumenta wprowadzoną dyrektywą 2005/29 i transponowaną do prawa polskiego ustawą o przeciwdziałaniu nieuczciwym praktykom rynkowym, zatem wyodrębnienie kategorii odbiorców szczególnie wrażliwych na nieuczciwe praktyki handlowe przedsiębiorcy oznacza, że rozsądny profesjonalista będzie musiał brać tę „podwójną miarę” pod uwagę - jeżeli praktyki handlowe kierowane są do szczególnej grupy konsumentów, podatnej na tego typu praktykę ze względu na niepełnosprawność fizyczną lub umysłową, wiek lub łatwowierność, w tej sytuacji ocena praktyki dokonywana będzie z punktu widzenia przeciętnego uczestnika tej grupy, R. Stefanicki, Ustawa o przeciwdziałaniu nieuczciwym praktykom rynkowym, Warszawa 2009, s. 458–459.

trzeb. Jak mawiał Jean-Paul Sartre „*Chaque homme doit inventer son chemin*”¹⁷. Wprawdzie wczesne orzecznictwo było podzielone w kwestii wiązania prawa do życia z zapewnieniem przez państwo opiekuńcze niezbędnych środków do egzystencji, to jednak ostatecznie poszło ono w kierunku wielowymiarowego interpretowania gwarancji podstawowych warunków egzystencji¹⁸. W sprawie Olga Tellis przeciwko Bombay Municipal Corporation Sąd rozszerzył zakres prawa do życia w rozumieniu art. 21 Konstytucji o prawo do utrzymania, wprowadzając jednocześnie zabezpieczenia urzeczywistnienia tych minimalnych standardów¹⁹. Również w sprawie Meneka Gandhi przeciwko Unii Indii²⁰ Sąd Najwyższy nadał szczególny, scalający wymiar art. 21 Konstytucji argumentując, że prawo do życia nie jest jedynie prawem fizycznym, ale prawem do życia z godnością. W ten zestaw wchodzi m.in. prawo do schronienia, pomocy medycznej, przeciwdziałania niesłusznej izolacji i bezdomności. Ochronie życia i wolności osobistej nadano wielowymiarowy i ustawicznie ewaluujący w kierunku poszerzenia charakter. Stanowisko Sądu w sprawie Gandhi zostało rozwinięte w wyroku w sprawie Francis Caralie przeciwko Union Territory of Delhi. Sąd Najwyższy dookreślił komponenty tego prawa, wskazując, że prawo to wiązane jest z godnością ludzką i wszystko, co się z nią wiąże, a mianowicie zapewnienie podstawowych potrzeb życiowych takich jak odpowiednie odżywianie, ubranie i schronienie nad głową oraz niezbędne warunki do rozwoju osobistego. Koncepcją prawa do życia obejmuje się więc podstawowe potrzeby życiowe, a także prawo do wykonywania funkcji i działań, które stanowią „minimum wyrażania ludzkiego ja”.

5. Zmierzenie w kierunku koncepcji prawa słusznego, akceptowanego społecznie

Zabezpieczenie minimum warunków egzystencji osobom, które znalazły się w biedzie nie z własnej winy, jest etycznym wymogiem, bez które-

¹⁷ Każdy człowiek powinien „móc” wymyślić swoją drogę. Zdaniem W. Duranta (W. D u r a n t, *The Case for India*, 1930) „Indie uczą nas tolerancji i łagodności dojrzałego umysłu, rozumienia ducha i jednoczącej, uspokajającej miłości do wszystkich ludzi”.

¹⁸ Jeśli prawo do niezbędnych środków utrzymania nie byłoby traktowane jako część konstytucyjnego prawa do życia, to najłatwiejszą drogą pozbawienia człowieka prawa do życia stanowiłoby niezabezpieczenie niezbędnych środków utrzymania. A. Verma (Wpływ skargi..., s. 120) stwierdza, że takie pozbawienie niezbędnych środków do życia nie tylko ogłociłoby życie z jego znaczenia i wartości, ale czyniłoby je niemożliwym do przeżycia.

¹⁹ Szerzej S. K u m a r, *Sketching the Limits of Article 142 of the Constitution of India. A Constitutional Necessity*, (w:) S. K h u r s h i d, S. L u t h r a, L. M a l i k, S. B e d i (red.), *Judicial Review*, Cambridge 2020, s. 369.

²⁰ 1978 AIR 597.

go spełnienia prawo traci sens i jednocześnie sprawdzianem solidarności społecznej. W sprawie Consumer Education and Research Society przeciw Union of India & Ors²¹ Sąd Najwyższy podniósł, że sprawiedliwość społeczna, która jest narzędziem nadającym życiu sens i funkcjonowanie z ludzką godnością wymaga od państwa zapewnienia robotnikom przynajmniej minimalnego poziomu warunków życia i pracy, w tym bezpieczeństwa ekonomicznego. Zdrowie i życie pracowników stanowią ważne aspekty prawa do życia. Niezabezpieczenie minimalnych standardów odnoszących się do prawidłowych relacji pracodawcy z pracownikami, zubaża ich o podstawowe aspekty życia z godnością, stanowiąc naruszenie art. 21. Z kolei w sprawie Pt. Parmanand Katara przeciwko Union Of India & Ors z 1989 r.²² Sąd Najwyższy orzekł, że w państwie socjalnym nie można dopuścić do sytuacji, w której odmówiono by świadczenia pomocy medycznej. Obowiązkowi ratowania życia przez służby medyczne nie może stać na przeszkodzie formalizm obejmujący dostarczenie dokumentów lub środków finansowych. We wszystkim, a szczególnie w prawie, należy mieć na względzie wymogi słuszności²³.

6. Szeroki kontekst zastosowania art. 21 Konstytucji

Art. 21 Konstytucji Indii jest interpretowany w orzecznictwie szeroko i traktowany w pogłębiony sposób w drodze sięgania do celów regulacji aktualizowanych na moment zastosowania i wartości aksjologicznych ukrytych pod literą prawa. Ogólną jego koncepcję stanowiącą, że nikt nie może zostać pozbawiony życia lub wolności osobistej, obejmuje się w drodze orzecznictwa Sądów Najwyższych coraz to inne sfery zastosowań. W ten merytoryczny kontekst wpisuje się cała seria wyroków Sądu Najwyższego Indii w sprawie prawa do życia bez zanieczyszczeń i obciążania władz sankcjami odszkodowawczymi na wypadek ich nieusunięcia. M.in. w sprawie MC Mehta²⁴ Sąd Najwyższy podjął problem ochrony prawa do życia w rozumieniu art. 21 Konstytucji przez skuteczne zapobieganie degradacji środowiska naturalnego²⁵. W celu rozstrzygnię-

---

²¹ 3 SCC 161 (1984), 9 SCC 648 (2009).

²² SCR (3) 997.

²³ *In omnibus quidem, maxime tamen in iure, aequitas spectanda sit*, Paulus, D.50.17.90.

²⁴ Wyrok z dnia 12 stycznia 1988 r., MC Mehta przeciwko Union of India, nr 4 SCC; zob. też wyrok z dnia 9 stycznia 1991 r. (SC 420) w sprawie Subhash Kumar przeciwko State of Bihar.

²⁵ P. K. Bhat podkreślił podczas konferencji na temat: „The changing scenario of environmental jurisprudence” (Mangaluru, 18 marca 2023 r.), że „Środowisko powinno mieć takie same prawa jak ludzie, zwierzęta, które można egzekwować”. Por. w tym zakresie

cia wniesionej skargi Sąd Najwyższy dokonywał balansowania między interesem robotników w utrzymaniu miejsc pracy w garbarni zanieczyszczającej wodę i powietrze, a jej zamknięciem jako jedynie skutecznym w danych okolicznościach środkiem poprawy jakości środowiska naturalnego²⁶. Sąd Najwyższy orzekł, że mieszkańcy tego rejonu mają konstytucyjne prawo do życia bez zanieczyszczeń, a w wypadku braku reakcji władz na rzecz powstrzymania degradacji przysługują im świadczenia odszkodowawcze. Uznał także, że zatrzymać degradację środowiska można przede wszystkim przez budowanie świadomości ludzkiej w drodze ustawicznej edukacji ekologicznej społeczeństwa²⁷.

Do praw podstawowych lokalizowanych w art. 21 Konstytucji Sąd Najwyższy zaliczył także prawo każdego do bycia poinformowanym. Zabezpieczenie tego prawa ma wielostronne znaczenie, gdyż buduje świadomość obywatelską i umożliwia reakcję na nieprawidłowości w działalności władz publicznych, szczególnie urzędników administracyjnych²⁸. Przedmiotem sporu w doktrynie i zróżnicowanych poglądów sądów jest ocena pod kątem zgodności z Konstytucją karty identyfikacyjnej Aadhaar i związanej z tym bazy danych identyfikujących jej użytkowników. Dostępność do bazy danych osobowych konfrontowana jest z ochroną prywatności.

7. Prawo do prywatności

Sąd Najwyższy Indii uznał, że ochrona sfery prywatności stanowi jedną z wartości konstytucyjnych objętych art. 21 mimo niewyrażenia w tym przepisie jej wprost. W wyroku z dnia 26 września 2018 r.²⁹ Sąd Najwyższy przyjął, że samo stworzenie systemu identyfikacji danych osobowych nie pozostaje w sprzeczności z Konstytucją – wręcz przeciwnie może wypełniać użyteczne funkcje na potrzeby systemu opieki społecznej pod warunkiem odpowiedniego ich zabezpieczenia – ale już łączenie dostępności tych danych z rachunkami bankowymi uznał za niezgodne z Konstytucją. Na marginesie

---

A. Skorupka, Prawo do życia w czystym środowisku. Glosa do uchwały SN z dnia 28 maja 2021 r., sygn. III CZP 27/20, Przegląd Sądowy 2022, nr 5, s. 112 i n.

²⁶ Na temat działania sędziów w duchu „The Effectiveness of Modesty” S. Friedman and D. Maiorano, *The Limits of Prescription: Court and Social Policy in India and South Africa*, *Commonwealth and Comparative Politics* 2017, nr 3, s. 353 i n.

²⁷ Godne uzupełnienia jest, że dodano art. 21 A, zgodnie z którym Państwo zapewnia bezpłatną i obowiązkową edukację wszystkim dzieciom w wieku od sześciu do czternastu lat, której zakres i sposób realizacji państwo może określić w ustawie.

²⁸ Zob. sprawę Jagdish Mandal przeciwko State of Orissa & Ors. z 2007 r., SCC (14) 517.

²⁹ Justice K. S. Puttaswamy (Retd) przeciwko Union Of India z dnia 26 września 2018 r., <https://indiankanoon.org/doc/127517806>.

rozważań warto nadmienić, że w Indiach trwają prace nad ustawą o ochronie danych osobowych bazującą na indyjskiej ustawie o technologii informacyjnej. Przewiduje się wprowadzenie do niej zasady celowości przetwarzania danych osobowych, obligatoryjne powiadomienia o ich naruszeniu, a także wymóg zgody na przetwarzanie danych osoby, których one dotyczą. Nowa regulacja zawierać ma także sankcje karne na niestosujących się do wymogów zgodnego z prawem przetwarzania danych.

Również w wyroku w sprawie Kharak Singh przeciw State of Uttar Pradesh³⁰ Sąd Najwyższy, mimo występujących rozbieżności stanowisk w tym zakresie, prawo do prywatności wyprowadził z art. 21 Konstytucji. W przedstawionej argumentacji podniesiono, że prawo do prywatności jest istotnym składnikiem wolności osobistej każdej jednostki. Demokratyczne państwo jest zobligowane chronić życie domowe, spokój i bezpieczeństwo swoich obywateli. Jednak żadne prawo, także prawo do prywatności nie może być traktowane w sposób absolutny. Prawo to może podlegać ograniczeniom ze względu na ważny interes publiczny.

Z kolei w sprawie Govind przeciwko State of Madhya Pradesh & Ors³¹ Sąd Najwyższy dokonując szczegółowej oceny wyznaczników prawa do prywatności, zwrócił szczególną uwagę na staranność badania jego naruszeń, ażeby w ten sposób wyważyć kolidujące ze sobą interesy. M.in. stwierdził, że prawo do prywatności będzie musiało koniecznie przejść przez proces oceny każdego przypadku z osobna, mając na uwadze różne jej postaci lub powiązania z innymi prawami, w tym z prawem do wolności osobistej, prawem do swobodnego przemieszczania się po kraju i wolności słowa tworzą niezależne podstawowe prawo do prywatności, jako emanacja podstawowych praw jednostki.

8. Wolności obywatelskie sprawdzianem demokracji. Indie korzystały z prawa wyborczego wcześniej aniżeli narody anglosaskie³²

Jak już zostało podniesione na wstępie, sądownictwo Indii sięga konsekwentnie do ideałów, jakie towarzyszyły twórcom Konstytucji, zwłaszcza ich dążeniom do rozwoju Indii opartego na demokratycznych podstawach zabezpieczających wszystkim sprawiedliwość, wolność i równość. Społeczeństwo może być prawdziwie demokratyczne jedynie w okolicznościach, gdy jego obywatele mają zagwarantowane podstawowe wolności i pra-

---

³⁰ AIR 1963 SC 1295.

³¹ 2 SCC 148 (1975).

³² M. Gandhi.

wa³³. Historyczny kontekst znacznego ograniczenia tych wolności uczulił twórców Konstytucji na potrzebę identyfikacji tych przedmiotowych gwarancji³⁴. Zgodnie z art. 19(1) Konstytucji wszystkim obywatelom przysługuje prawo do wolności wypowiedzi i wyrażania poglądów, pokojowego i bez broni gromadzenia się, tworzenia stowarzyszeń, związków lub spółdzielni, swobodnego przemieszczania się po terytorium Indii, osiedlania się na dowolnej części terytorium Indii oraz wykonywania dowolnego zawodu lub podejmowania zajęcia, handlu lub działalności gospodarczej.

Niezbędnej ochrony nie mogą być pozbawione jednostki izolowane zgodnie z prawem. Szereg wyroków ukierunkowanych zostało na zabezpieczenie podstawowych praw więźniom. W wielu orzeczeniach trafnie skierowano uwagę na fakt, że niektórych więźniów należałoby zaliczyć do kategorii objętej tzw. dyskryminacją wyrównawczą. W uzasadnieniu wyroku w sprawie SP Gupty³⁵ sędzia Bhagwati zwrócił uwagę na to, że: w przypadku słabszych grup społecznych takich jak więźniowie procesowi, którzy osadzeni są w więzieniu bez procesu – tak jak ma to miejsce w odniesieniu do więźniów Domu Ochrony w Agrze – czy robotnicy Harijan zajmujący się budową dróg w dystrykcie Ajmer, żyjący w biedzie i nędzy mamy do czynienia z bezradnymi ofiarami społeczeństwa wzywającymi faktycznie z dostępu do wymiaru sprawiedliwości. Aby zapobiec takim skutkom – zdaniem sędziego Bhagwati – Sąd nie będzie nalegał na regularne składanie przez taką osobę pozwu pisemnego. Skargę w imieniu poszkodowanego może skierować osoba działająca *pro bono*³⁶.

W sprawie State of Maharashtra przeciw Prabhakar Pandurang Sanzgiri³⁷ Sąd Najwyższy potwierdził dotychczasowe stanowisko judykatury w odniesieniu do tego, że fakt zatrzymania osoby przez władze nie może być łączony z przyzwoleniem na pozbawienie takiej osoby podstawowych jej praw poza izolacją, jeśli jest ona zgodna z prawem. Każdy więzień zachowuje prawa, które przysługują wolnym obywatelom z wy-

³³ Zob. też M. K h o s l a, A. P a d m a n a b h a n, *The Supreme Court...*, s. 104 i n.

³⁴ Por. wypowiedź H. S h i h, (w:) H. K. S u h a s, *Consolation of Mind*, iUniverse, Bloomington 2004, s. 111, że „Indie podbiły i zdominowały kulturowo Chiny przez dwadzieścia wieków bez konieczności wysyłania przez granicę ani jednego żołnierza”.

³⁵ SP Gupta i inni przeciwko Union of India i inni, AIR 1982 SC 149.

³⁶ Na temat aktywizmu sędziego P. N. Bhagwati w ochronie słabszych jednostek szerzej Law, Justice .... Jednym z pozytywnych aspektów, który wynikał z rozstrzygnięcia tej sprawy, był nacisk położony na prawo do wiedzy, które jest zawarte w art. 19 ust. 1 lit. a) Konstytucji Indii. Prawo społeczeństwa do informacji zostało w tym przypadku dobrze wyartykułowane i stworzyło większą przejrzystość funkcji związanych z administracją i sądownictwem, K. S i n g h, S. P. G u p t a przeciwko Union of India, publikacja z dnia 14 maja 2020 r., <https://probono-india.in/research-paper-detail.php?id=186>.

³⁷ 1 SCR 702 (1966).

jątkiem samego pozbawienia wolności³⁸. W wyroku w sprawie Francis Coralie Mullin przeciw The Administrator³⁹ Sąd Najwyższy powołał zarówno art. 14, jak i 21 Konstytucji, z których wywiódł możliwość wprowadzenia ograniczeń korzystania z praw podstawowych pod warunkiem, że są one oparte na sprawiedliwych i rzeczowych podstawach. W niniejszej sprawie Sąd stwierdził, że skazanie za przestępstwo nie czyni nikogo „nieosobą”, której prawa podlegałyby kapryśnej administracji więziennej. Władza jest przede wszystkim zobowiązana strzec bezpieczeństwa więźniów. M.in. w sprawie State Of Andhra Pradesh przeciwko Challa Ramkrishna Reddy & Ors⁴⁰ Sąd orzekł o odpowiedzialności funkcjonariuszy więziennych za zaniedbania, których konsekwencją była śmierć więźnia procesowego z rąk osoby trzeciej⁴¹. Sąd Najwyższy w tym wyroku potwierdził, że prawo do życia i wolności gwarantowane art. 21 Konstytucji jest tak fundamentalne, że nie jest możliwy żaden kompromis z tym prawem. W wyroku z dnia 15 września 2017 r. w sprawie C.J.R.C. Lahoti przeciw Assam State⁴² Sąd Najwyższy odniósł się do nieludzkich warunków panujących w więzieniach. Wychodząc od idei, na jakiej bazuje art. 21 Konstytucji, Sąd ten podniósł, że więźniowie mają również prawo do godnego traktowania. Dlatego żaden rząd stanowy nie może uchylać się od swoich obowiązków i odpowiedzialności za bezpieczne przetrzymywanie osób w areszcie i korzystanie przez nich z przysługujących im procedur.

9. Ochrona godności jednostki

Mechanizmy ochrony prawa do życia i wolności osobistej skierowane są przeciwko wynaturzeniom uderzającym bezpośrednio w godność jednostki ludzkiej. Dotyczy to m.in. zjawiska gwałtów i molestowania. Z art. 21 ustawy zasadniczej wyprowadzane są konsekwentnie surowe kwalifikacje prawne „odczłowieczenia”, przybierające postać molestowania seksualnego w miejscu pracy. Tego rodzaju przestępstwa stanowią jednocześnie naruszenie art. 14 oraz 15 Konstytucji⁴³. Sąd Najwyższy za-

---

³⁸ Zob. też utrzymany w tym samym duchu wyrok w sprawie Charles Sobaraj przeciwko Supdt Central Jail Tihar.

³⁹ 1981 AIR 746.

⁴⁰ 5 SCC 712.

⁴¹ Zob. też wyrok Sądu Najwyższego w sprawie Ramzan Khan przeciw State of Rajasthan and Anr. z dnia 24 kwietnia 2000 r., AIR 1990 SC 605.

⁴² Więcej A. Kini, A critique on prisons in India in the light of re-inhuman conditions in 1382 prisons, Winter Issue 2017, ILI Law Review Vol. II, s. 72 i n.

⁴³ Wyrok w sprawie Vishakha przeciwko Stanowi Radżastan 1997, SC 3011 6 SCC 241. Podobnie w sprawie Rady Promocji Eksportu Odzieży przeciwko AK Chopra 1999, SC 625, także sprawa Arnesh Kumar v. State of Bihar (2014) 8SCC 273.

kwalifikował gwałt w kategorii najbardziej drastycznych przestępstw skierowanych przeciwko podstawowym prawom człowieka, zwłaszcza życia z godnością⁴⁴. W sprawie *The Chairman Railway Board & Ors v. Mrs. Chandrima Das & Ors*⁴⁵ odnoszonej do zbiorowego gwałtu dokonanego na cudzoziemce Sąd Najwyższy stwierdził, że nie chodzi tutaj o naruszenie zwykłego prawa osoby, ale o pogwałcenie praw fundamentalnych, przestępstwo, które sprzeniewierza się społeczeństwu, a sama ochrona gwarantowana jest nie tylko na mocy art. 21 Konstytucji, ale również aktów prawa międzynarodowego wiążących Indie, w tym postanowienia Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka z 1948 roku.

Ochrona godności to także prawo do dobrego imienia. Na nie składa się także reputacja, mająca zresztą starożytne korzenie⁴⁶. W sprawie *D.F. Marion v. Minnie Davis in Smt. Kiran Bedi v. Committee of Inquiry*⁴⁷ Sąd Najwyższy stwierdził, że dobra opinia jest elementem bezpieczeństwa osobistego i chroniona jest przez Konstytucję na równi z prawem do życia, wolności i własności⁴⁸. Istotną kwestią w sprawach związanych z naruszeniem reputacji jest stworzenie osobie, której dotyczy kwestionowane zachowanie możliwości wyjaśnienia i przedstawienia własnego stanowiska⁴⁹. Standardy konstytucyjne istotnie narusza niezabezpieczenie prawa do wysłuchania, z czym w rozumieniu pozytywnym wiązane jest również prawo do obrony⁵⁰. Zdaniem Sądu Najwyższego z idei sprawiedliwości proceduralnej wypływa obowiązek władz umożliwienia każdej osobie wyrażenia opinii przed zajęciem stanowiska w jej sprawie przez organ⁵¹.

10. Kwestia skuteczności stosowanych środków

Konstytucja w części trzeciej zawiera nie tylko prawa i wolności obywatelskie, ale jednocześnie wprowadza skuteczne środki służące ich realiza-

⁴⁴ Sprawa *Bodyhistattwa Gautam* przeciwko *Subhra Chakraaborty* LR171.

⁴⁵ 2 SCC 465.

⁴⁶ „Nie ma na świecie rzeczy śmieszniejszej, niż kiedy łotr nazywa łotrem porządnego człowieka”, *Aforyzmy indyjskie*, *Ultima Thule*, Warszawa 1925, s. 20.

⁴⁷ *Air* 2003, SC 3357. Zob. też *Subramaniyam Swami v. Union of India*, (2016) 7 SCC 21.

⁴⁸ Zob. też wyrok Sądu Najwyższego Indii w apelacji cywilnej nr 1677–1678 z 2020 r. w sprawie *Dr. Hira Lal* przeciwko *State of Bihar*, *Indian Law Reports*, *Cuttack Serries* 2021, s. 522.

⁴⁹ Zob. przykładowo sprawę *Stan UP* przeciwko *Mohaammedowi Naim*, *AIR* 1960 SC 932.

⁵⁰ Zob. sprawę *Bihar* przeciwko *Lal Krishna ADVANI, MP Jain* indyjskie prawo konstytucyjne *Wadhwa* 2003, s. 1315.

⁵¹ „Wiedza i godność królewska nie są wcale równe; królowi oddaje cześć w jego własnym kraju. Mędrcom – wszędzie”, *Aforyzmy...*, s. 18.

cji. Dotyczą one uprawnień każdej jednostki, której prawa i wolności zostały istotnie naruszone, do zwrócenia się do SN o naprawienie powstałej szkody. Ramy jurysdykcji wyznaczają art. 32 i 226 omawianego aktu. Art. 32(1) stanowi, że prawo do wnoszenia na określonych zasadach do Sądu Najwyższego wniosków w celu wyegzekwowania praw nadanych przez część III jest zagwarantowane. (2) Sąd Najwyższy Indii będzie miał władzę wydawania dyrektyw, rozporządzeń i nakazów łącznie z nakazami natury *habeas corpus*, *mandamus*, zakaz, *quo warranto* i *certiorari*, którekolwiek będą właściwe dla wyegzekwowania praw nadanych w tej części.

Podstawę jurysdykcji Stanowych Sądów Najwyższych Indii określa art. 226 Konstytucji. W jego świetle każdy Stanowy Sąd Najwyższy będzie miał prawo na terytorium, które obejmuje swoją jurysdykcją, wydawać każdej osobie lub władzy we właściwych wypadkach także każdemu rządowi, obowiązujące na całym terytorium dyrektywy, rozporządzenia lub nakazy łącznie z nakazami natury *habeas corpus*, *mandamus*, zakazami, *quo warranto* i *certiorari* lub innego rodzaju w celu wymuszenia jakiegokolwiek prawa nadanego w części III i w każdym innym celu. Tak więc w przypadku naruszenia prawa podstawowego jednostki lub określonej grupy osób, sąd uruchomi procedury, łagodząc w określonych przypadkach formalistyczne wymogi. W celu zabezpieczenia praw podstawowych Sąd Najwyższy Indii został uprawniony do wydawania uprzywilejowanych nakazów przeciwko państwu⁵².

W celu skutecznego wspierania i nadawania pełnej żywotności koncepcji skargi konstytucyjnej przez jej powszechną dostępność, uczynienia z niej użytecznego instrumentu, zliberalizowano w drodze stosowanej praktyki zasadę *locus standi*⁵³. Otworzyło to drogę do wymiaru sprawiedliwości jednostkom skrzywdzonym społecznie lub ekonomicznie, które z powodu braku doświadczenia, stosownych środków, czy też usprawiedliwionej okolicznościami nieznajomości praw podstawowych i wiedzy o możliwości dochodzenia naruszeń, nie składały wniosku o zadośćuczynienie. Połączenie wskazanych mechanizmów w jedną całość ma istotne znaczenie dla budowania standardów rzeczywistego dostępu każdej jednostki do sądu⁵⁴, stworzenia możliwości obrony przed dowolnością działań władzy lub zaniechaniem przez nią podejmowania ustawowych obowiązków.

---

⁵² Zob. art. 12 Konstytucji.

⁵³ Na temat zasadności "rozluźnienia tej koncepcji" M. Khosla, A. Padmanabhan, *The Supreme Court in Rethinking Public Institutions in India*, D. Kapur, P. B. Mehta, M. Vaishnav (red.), Oxford University Press 2017, s. 106 i n.

⁵⁴ W doktrynie indyjskiej wśród wielu praw, takich jak m.in. Right to: Equity, Property, Education, Privacy, Life and Liberty, Freedom of Speech and Expression wymienia się:

Urzeczywistnieniem prawa do życia jako prawa podstawowego pozostaje konstrukcja odszkodowań za istotne naruszenie tych praw. Drogę do ochrony tych wartości wyznaczyło orzecznictwo Sądów Najwyższych, w tym wyrok Sądu Najwyższego w sprawie Rudul Sah przeciwko State of Bihar⁵⁵. Wnoszący na podstawie art. 32 Konstytucji skargę do Sądu Najwyższego z tytułu niesłusznego aresztowania i pozbawienia wolności na 14 lat domagał się zadośćuczynienia za powstałą szkodę oraz przyznania mu środków na rehabilitację i pokrycie kosztów leczenia. Sąd Najwyższy uznał racje Wnioskodawcy skargi, argumentując m.in., że gwarancja prawa do życia i wolności osobistej na podstawie art. 21 zostałaaby pozbawiona istotnej treści, gdyby Sąd ograniczył się do nakazu zwolnienia osoby bezprawnie przetrzymanej. Prawo do odszkodowania w przypadku istotnego naruszenia jest podstawowym, współgrającym z innymi sankcjami środkiem ochrony. Sprawa Rudula Saha uznawana jest za przełomowe rozstrzygnięcie w kwestiach odszkodowawczych obciążających władzę za naruszenie konstytucyjnych praw podstawowych. Podobne stanowisko zajął Sąd Najwyższy w sprawie Boma Chara Oraon v. State of Bihar⁵⁶. Dotyczyła ona wniosku bezpodstawnie przetrzymwanego przez 6 lat w zakładzie psychiatrycznym. Sąd Najwyższy orzekł, że każda poszkodowana osoba może zwrócić się do sądu o odszkodowanie, ale trzeba mieć tutaj świadomość, że przyznana kwota odszkodowania nigdy nie będzie wystarczającym zadośćuczynieniem za niesprawiedliwą alienację człowieka w zakładzie zamkniętym.

Z biegiem lat konstytucyjny instrument ochrony obywateli za pomocą skargi składanej w interesie publicznym był rozszerzany przedmiotowo, bo życie i zjawiska społeczne nie stoją w miejscu. Przegląd orzecznictwa Sądu Najwyższego pozwala wyprowadzić wniosek, że rola doktryny prawniczej i sądów w procesach społecznego działania prawa jest w Indiach bardzo duża⁵⁷. Jest to m.in. zasługą wybitnych prawników działających także na arenie międzynarodowej. Dotyczy to m.in. wkładu sędziego Sądu Naj-

---

„Duty of Court”, P. K. Singh, S. Singh, *Fundamental Rights and Civil Liberties*, Delhi, Whitesmann 2023.

⁵⁵ (1983) 4 SCC 141.

⁵⁶ Więcej A. Sharma, Punishing the innocent: analysis of wrongful convictions in India, *Journal on Contemporary Issues of Law*, vol. 7, nr 8, s. 15, B. A. Priyanshee, Wrongful conviction: The tale of victimization, *Indian Journal of Integrated Research in Law*, vol. 2, nr 2, s. 11 i inne powołane tamże wyroki.

⁵⁷ Z kolei sytuacja w japońskim systemie prawnym w tym zakresie przedstawia się odmiennie. Zob. uwagi L. Leszczyńskiego, O japońskim porządku prawnym – między literą prawa a otwartością norm, *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio G. Ius*, Lublin 2019, nr 1, s. 217.

wyższego Indii N. Bhagwati⁵⁸. Instytucja skargi ma kluczowe znaczenie dla ochrony podstawowych praw i wolności. Liberalizacja skargi wnoszonej w interesie publicznym ma to znaczenie, że można nią objąć każdego dotkniętego naruszeniem. Prawo do zwracania się do Sądu Najwyższego Indii, nadane art. 32, jest prawem gwarantowanym i ma tę samą wagę w Konstytucji, jak i inne postanowienia dotyczące praw i wolności podstawowych⁵⁹. W końcu należałoby dodać na marginesie, co jednak nie pozostaje bez znaczenia, że zdaniem liderów indyjskich podstawą ich mocarstwowości jest nie tylko potencjał ludnościowy, ekonomiczny i militarny, ale przede wszystkim oparcie polityki na wartościach nawiązujących do starożytnych tradycji kultury indyjskiej i nauczania Gandhiego – co daje im moralne prawo do odgrywania w świecie wyjątkowej roli⁶⁰.

11. Podsumowanie

Dotychczasowe orzecznictwo Sądu Najwyższego Indii potwierdza prokonstytucyjne podejście. W duchu domniemania zgodności z Konstytucją interpretowane jest ustawodawstwo zwykłe⁶¹. Przegląd wyroków Sądu Najwyższego Indii w przedmiocie ochrony praw podstawowych

---

⁵⁸ Szerzej Law, Justice... Zdaniem Autora aktywizm sędziowski N. Bhagwatiego wyrósł z Jego głębokiego zrozumienia potrzeby szczególnej ochrony interesów osób, które ze względu na położenie lub warunki życiowe wymagają wsparcia m.in. przez szeroki dostęp do sądu.

⁵⁹ Należy zauważyć jednak zmianę kierunku orzeczniczego Sądu Najwyższego Indii, z którego wynika m.in., że indyjskie sądy nie będą miały kompetencji do rozpatrywania skargi o uchylenie wyroków sądów arbitrażowych wydanych poza terytorium Indii, ani do powoływania lub wyłączenia arbitrów, w odniesieniu do postępowań toczących się w innych państwach, wyrok z dnia 6 września 2012 r. Bharat Aluminium Company przeciwko Kaiser Aluminium Technical Services, C.A. No. 7019/2005.

⁶⁰ J. Zajączkowski, Indie w stosunkach międzynarodowych, Warszawa 2008, s. 58, zob. też A. Małkiewicz, Indie – wschodzące mocarstwo, Wrocławskie Studia Erazmiańskie. Orient daleki i bliski, M. Sadowski (red.), Wrocław 2019, nr 13, s. 297 i cytowana tamże literatura przedmiotu.

⁶¹ W ostatnim okresie Sąd Najwyższy rozpatrywał zgodność z Konstytucją art. 377 IPC. Zob. przykładowo wyrok Sądu Najwyższego z dnia 11 grudnia 2013 r. w sprawie Suresh Kumar Koushal i inni przeciwko The NAZ, nr 10972; wyrok Sądu Najwyższego z dnia 15 kwietnia 2014 r. w sprawie Krajowa Organizacja Pomocy Prawnej Authority przeciwko Indie, nr 400 oraz omówienie tych wyroków A. Michałak, Aktualne problemy..., s. 122 i n. Na marginesie podjętych rozważań należy podnieść, że wyroki te dotyczyły kwestii uznawania trzeciej płci na mocy gwarancji wpływających z praw podstawowych przewidzianych Konstytucją Indii. Kwestia ta pozostaje na razie otwarta. Z inicjatywy rządu powołano już zespół ekspertów, który ma przygotować raport na temat problemów, z jakimi spotyka się społeczność TG.

i wolności wydawanych w oparciu o Konstytucję prowadzi do wniosku, że dobrze pojęty aktywizm judykatury prowadzi w praktyce do faktycznego rozszerzania dostępu do sprawiedliwości, co stanowi odpowiedź na ideały egalitaryzmu i zabezpieczenia skuteczności składanych skarg⁶² oraz rozbudowywania definicji praw podstawowych. „Artykuł 21 (i jego liczne interpretacje) jest doskonałym przykładem transformacyjnego charakteru Konstytucji Indii. Sądownictwo indyjskie przypisało art. 21 znaczenie, wykraczające poza wyobraźnię twórców Konstytucji”⁶³. W końcu należy odnotować także krytyczne stanowiska nadmiernego aktywizmu sędziowskiego, który nie powinien prowadzić do trwałego zachwiania spójności między władzą ustawodawczą, wykonawczą i sądową. Indie to ogromny, złożony kraj zamieszkały przez wielojęzyczną, wielokulturową i wieloreligijną ludność. Szanowany badacz opisywanej rzeczywistości stwierdził⁶⁴, że „Gdyby mnie zapytano, pod jakim niebem umysł ludzki najpełniej rozwinął niektóre ze swoich najwspanialszych darów i najgłębiej rozmyślał nad największymi problemami życia oraz znalazł rozwiązania, wskazałbym Indie”. Trudne doświadczenia przeszłości zaowocowały wielkim szacunkiem do Konstytucji i aksjologicznym podejściem do judykatury w prowadzonej przez nią misji budowania zaufania wobec społeczeństwa, ponieważ na zauważenie zasługuje fakt, że słabością krajowego podejścia może być niedocenianie konieczności spójnego podejścia do całokształtu instrumentów składających się na efektywność ochrony prawnej. Szybkie i skuteczne zasądzenie oraz sprawna egzekucja powinny być niezbędnymi warunkami budowania zaufania beneficjentów do stanowionego prawa.

Bibliografia

1. Abeyratne R. A., Privileging the Powerful: Religion and Constitutional Law in India, *Asian Journal of Comparative Law* 2018, nr 13.
2. Aforyzmy indyjskie, Ultima Thule, Warszawa 1925.

⁶² A. Verma, Wpływ skargi..., s. 122.

⁶³ Riya Jain, Article 21: Understanding the Right to Life and Personal Liberty from Case Laws-Academike Explainer Uniwersytet UITS Panjab, Lawctopus 12 sierpnia 2021 r. W tle można przytoczyć opinię jednego z sędziów, że „język sanskrytu, bez względu na jego starożytność, ma cudowną strukturę, doskonalszą niż grecki, bardziej obfity niż łacina i bardziej wyrafinowany niż którykolwiek inny”, W. Jones, (w:) W. O'Grady, J. Archibald, M. Aronoff, J. Rees-Miller (red.), *Contemporary Linguistics: An Introduction*, 5th edition, Bedford/St. Martin's 2005, chapter 7: Early linguists, 1.

⁶⁴ K. N. Singh, What India taught Max Muller, *The Tribune* 20 maja 2018 r.

3. Długosz T., *Kompetencja w publicznym prawie gospodarczym*, Warszawa 2021.
4. Durant W., *The Case for India*, 1930.
5. Friedman S., Maiorano D., *The Limits of Prescription: Court and Social Policy in India and South Africa*, *Commonwealth and Comparative Politics* 2017, nr 3.
6. Jones W., (w:) W. O'Grady, J. Archibald, M. Aronoff, J. Rees-Miller (red.), *Contemporary Linguistics: An Introduction*, 5th edition, Bedford/St. Martin's 2005, chapter 7.
7. Khosla M., Padmanabhan A., *The Supreme Court in Rethinking Public Institutions in India*, D. Kapur, P. B. Mehta, M. Vaishnav (red.), Oxford University Press 2017.
8. Kini A., *A critique on prisons in India in the light of re-inhuman conditions in 1382 prisons*, Winter Issue 2017, *ILI Law Review Vol. II*.
9. Kumar S., *Sketching the Limits of Article 142 of the Constitution of India. A Constitutional Necessity*, (w:) S. Khurshid, S. Luthra, L. Malik, S. Bedi (red.), *Judicial Review*, Cambridge 2020.
10. Leszczyński L., *O japońskim porządku prawnym – między literą prawa a otwartością norm*, *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio G. Ius*, Lublin 2019, nr 1.
11. Małkiewicz A., *Indie – wschodzące mocarstwo*, *Wrocławskie Studia Erazmiańskie. Orient daleki i bliski*, M. Sadowski (red.), Wrocław 2019, nr 13.
12. Michalak A., *Aktualne problemy ochrony praw człowieka w Indiach – orientacja seksualna i tożsamość płciowa*, *Gdańskie Studia Azji Wschodniej* 2015, nr 7.
13. Naidu M. V., *Make India Vishwaguru again*, *The Indian Express* z dnia 5 września 2018 r.
14. Priyanshee B.A., *Wrongful conviction: The tale of victimization*, *Indian Journal of Integrated Research in Law*, vol. 2, nr 2.
15. Reddy K. V., *Minority Educational Institutions*, red. S. Choudhry, M. Khosla, P. B. Mehta, *The Oxford Handbook of the Indian Constitution*, OUP 2016.
16. Riya Jain, *Article 21: Understanding the Right to Life and Personal Liberty from Case Laws-Academike Explainer* Uniwersytet UIIS Panjab, Lawctopus 12 sierpnia 2021 r.
17. Sharma A., *Punishing the innocent: analysis of wrongful convictions in India*, *Journal on Contemporary Issues of Law*, vol. 7, nr 8.
18. Sharma M. C., *Law, Justice and Judicial Power: Justice P N Bhagwati's Approach* *Festschrifts* 2961. In *Praise of Lifting the*

- Floodgates – An Australian Tribute to P.N. Bhagwati. The Hon Michael Kirby AC CMG OakBridge Publishing 2019.
19. Shih H., (w:) H. K. Suhas, Consolation of Mind, iUniverse, Bloomington 2004.
  20. Singh K., S.P. Gupta przeciwko Union of India, 14 maja 2020 r., <https://probono-india.in/research-paper-detail.php?id=186>.
  21. Singh K. N., What India taught Max Muller, The Tribune 20 maja 2018 r.
  22. Singh P. K., Singh S., Fundamental Rights and Civil Liberties, Delhi, Whitesmann 2023.
  23. Skorupka A., Prawo do życia w czystym środowisku. Glosa do uchwały SN z dnia 28 maja 2021 r., sygn. III CZP 27/20, Przegląd Sądowy 2022, nr 5.
  24. Stefanicki R., Ustawa o przeciwdziałaniu nieuczciwym praktykom rynkowym, Warszawa 2009.
  25. Verma A., Wpływ skargi w interesie publicznym na rewolucję sędziowską w Indiach, Palestra 1997, nr 7–8.
  26. Zajączkowski J., Indie w stosunkach międzynarodowych, Warszawa 2008.

Constitutional protection of fundamental rights in India: selected issues

Abstract

As India is a multicultural country with glaring social and economic disparities, constitutional protection of fundamental rights is always an issue as elimination of the said disparities, which hinder democratic transition, is extremely difficult. Put in place immediately after India gained independence, it is the Constitution itself and its application by supreme courts that play a unifying role. Although judicial activism in India goes beyond the limits that have been set for it, it does foster egalitarianism and equity in law.

Key words

Fundamental rights, right to life, dignity, right to equality, prohibition of discrimination, public interest complaint, jurisdiction of the Supreme Court and state courts of India.